

Ольга ТОДІЙЧУК (Київ)

НОВЕ ВИДАННЯ КОПІЇ “ЩОДЕННИКА” ОСИПА БОДЯНСЬКОГО

Нещодавно в Москві було видано книгу під назвою “О. М. Бодянский. Дневник. 1852–1857”¹, підготовлену до друку Т. А. Медовичевою. Видання не могло не викликати інтерес, тому що науковцям добре відома надзвичайна інформативність і цінність щоденника відомого українського вченого, професора Московського університету О. М. Бодянського (1808–1877), оскільки після появи його частинами у періодичних виданнях кінця ХІХ ст. це джерело увійшло в наукову літературу.

Книгу відкриває досить велика за обсягом вступна стаття Т. А. Медовичевої “Осип Максимович Бодянский и его Дневник”, в якій упоряднича захоплено розповідає про життєвий шлях видатного славіста, його наукову видавничу діяльність, визначну роль у розвитку слов’янознавства у Росії, докладно розглядає зміст щоденника, розкриваючи його значення як важливого мемуарного джерела. За вступною статтею йде текст щоденника О. М. Бодянського за 1852–1857 рр. Книга має коментарі, іменний покажчик, а також цікаві, часом навіть рідкісні ілюстрації, зокрема види Москви середини ХІХ ст.

Однак привертає увагу той факт, що, коментуючи окремі реалії щоденника, Т. А. Медовичева майже не згадує про величезні заслуги О. М. Бодянського для вивчення історії України, можливо, тому, що поза її увагою залишилось чимало досліджень і, в першу чергу, праці М. Василенка², М. Кондрашова³ та ін.

Але найбільший інтерес викликає текст опублікованого щоденника. На сьогодні відомо п’ять публікацій тексту щоденника О. М. Бодянського (різної якості й повноти), здійснених у Росії в останній чверті ХІХ – на початку

¹ *Бодянский О. М. Дневник. 1852–1857 / Предисловие, подготовка текста, подбор иллюстраций и комментарии Т. А. Медовичевой* – М.: Жизнь и мысль, 2006. – 336 с. Висловлюємо щиро подяку кандидату філологічних наук О. О. Федоруківі за надану можливість ознайомитися з цією книгою.

² *Василенко Н. Иосиф Максимович Бодянский и его заслуги для изучения Малороссии*. – К., 1904. – 231 с. (окрема відбитка з “Киевской старины”).

³ *Кондрашов Н. А. Осип Максимович Бодянский* – М., 1956. – 87 с.

XX ст.⁴. Автор цієї статті протягом багатьох років працює над підготовкою до видання в Україні цього щоденника, провадячи пошуки в архівосховищах Києва, Москви, Петербурга, Одеси. Що ж нового привносить книга, підготовлена Т. А. Медовичевою?

Щоб відповісти на це питання, поглянемо, *що і як* було досі опубліковано зі щоденника О. М. Бодяньського а передцим короткозупинимось на історії поне-вірянь самого щоденника і долі бібліотеки вченого.

Про існування надзвичайно цікавого щоденника професора О. М. Бодяньського у наукових колах було відомо задовго до першої публікації уривків з нього 1887 р., через десять років після того, як ученого не стало (6 вересня 1877 р.). Майже вся особиста бібліотека О. М. Бодяньського після його смерті загинула. Це була вже друга слов'янська бібліотека вченого, яку він поповнював протягом майже 40 років наукової діяльності. Доля першої, яку молодий учений зібрав під час закордонного наукового відрядження 1837–1842 рр., була щасливішою⁵. Позаяк Московський університет не виділив йому коштів на придбання книжок, О. Бодяньський купував книжки в різних слов'янських країнах, де йому доводилось бувати, за свої власні мізерні кошти, економлячи на всьому. Зібрана ним бібліотека налічувала понад 2 тисячі томів багатьма слов'янськими мовами. Приступаючи до роботи на щойно відкритій кафедрі “истории и литературы славянских наречий”, він розумів усю необхідність цієї книгозбірні для навчального процесу і вирішив передати власну бібліотеку до університету, не заробивши на цьому ні копійки. “Одно лишь желание доставить университету вдруг средство повести изучение славяноведения с самого начала скольковозможно правильное и успешнее – побудило собирателя ее уступить ее месту своего воспитания, – писав він у листі до попечителя університету графа С. Г. Строганова у липні 1843 р., переданому разом із складеним власноруч каталогом своєї бібліотеки – Имея это в виду, он не позволит себе прибавить решительно ничего к той цене, в которую библиотека его обошлась ему самому”⁶. І сьогодні до цієї бібліотеки книги якої давно стали бібліографічною рідкістю, звертаються і науковці, і студенти Московського університету⁷.

⁴ *Кочубинский А. О. М. Бодянский в его дневнике // Исторический вестник. – 1887. – № 12. – С. 505–537; Павловский И. Осип Максимович Бодянский в его дневнике 1849–1852 гг. // Русская старина. – 1888. – № 11 (т. 60). – С. 395–416; 1889. – № 10 (т. 64). – С. 123–141; Выдержки из дневника О. М. Бодянского // Сборник Общества любителей российской словесности на 1891 год – М., 1891. – С. 109–138; Из дневника О. М. Бодянского с предисловием А. А. Титова и примечаниями П. И. Баргенева // Русский архив. – 1892. – № 12. – С. 438–446; *Попруженко М. Г. Дневник О. М. Бодянского // Исторический вестник. – 1913. – № 8. – С. 413–431.**

⁵ Сьогодні ця бібліотека зберігається у фондах Наукової бібліотеки Московського державного університету

⁶ *Попов Н. Осип Максимович Бодянский в 1831–1849 годах // Русская старина. – 1879. – Т. 26. – Ноябрь. – С. 474.*

⁷ Див.: *Славянская учебная библиотека О. М. Бодянского Каталог / Сост. Л. Ю. Аристова. – М., 2000. – 336 с.*

Доля другої бібліотеки вченого виявилася трагічною. Про це не раз з жалем писали дослідники. Дуже болісно переживав розгром бібліотеки О. М. Бодяньського один з його учнів, відомий журналіст, видавець “Газети А. Гатцук”, учасник петербурзької “Основи” Олексій Олексійович Гатцук, присвятивши цій історії не одну публікацію. Тільки-но поховали Осипа Максимовича, як до його вдови, М. М. Артем’євої, з’явилась депутація з членів Товариства історії та старожитностей російських (ТІСР), секретарем якого О. М. Бодяньський залишався до останніх днів життя, а також ректор і бібліотекар університету з вимогою повернути все, що належало Товариству і що міг взяти для роботи Бодяньський як секретар Товариства. Відібравши все найцікавіше (“по-своєму, своє і чужое”), обидві ці “почтенные комиссии” переконали вдову, що вона дарує все ними відібране Товариству. Подяки від Товариства за зроблений нею щедрий подарунок, зазначав О. О. Гатцук, вдова так і не дочекалася.

На пропозицію Марфи Артем’євої придбати у неї бібліотеку покійного чоловіка за достойну ціну (вона просила 12 тис. руб) і Московський університет, і Товариство відповіли відмовою. Після двох років поневірянь з бібліотекою напівграмотна вдова, не маючи коштів на плату за квартиру для розміщення бібліотеки і не зустрівши моральної підтримки з боку вчених, продала бібліотеку букіністові за 3 тис. руб. За продаж книжок у роздріб букіністи заробили понад 20 тис. руб.⁸

О. О. Гатцук надзвичайно поважав і високо цінував О. М. Бодяньського як ученого і високопорядну благородну людину. Він листувався з ученим, співпрацював з ним і добре знав, які багатства таїла в собі бібліотека О. М. Бодяньського “Я ценил ее дорого и не осмеливался мечтать о приобретении ее после его смерти, полагая, что ни университет, в котором 30 лет трудился ученый, ни Общество истории и древностей российских, всем обязанное его неутомимой деятельности, ни министерство народного просвещения не допустят, чтобы эта замечательная библиотека приобретена была в частные руки. Оказалось на деле, что я был до смешного наивен...”⁹. І сталося дійсно непоправне – “разгром в мирное время единственной в мире славянской библиотеки Бодянского кропотливо в течение всей ученой деятельности покойного собиравшейся им на средства, добываемые тяжелым ученым трудом...”¹⁰.

На жаль, О. Гатцук дізнався про долю бібліотеки вже тоді, коли її було за безцінь продано букіністові Астапову, а той розпродав її в роздріб “на толкучке у Троицы в полях”. Вже на наступний після продажу день О. Гатцук був у вдови Бодяньської і застав, як він згадує, купу паперів, яку дружина вченого відокремила від проданої бібліотеки, вибрала зі столів і етажерок. Цими паперами Бодяньський, за словами вдови, особливо дорожив, бо тримав їх поблизу своєї конторки. Частину цих паперів Гатцук у вдови придбав. Серед цієї розпорошеної купи Гатцук виявив листування О. Бодяньського з відомими діячами науки, а також

⁸ Див.: Гибель библиотеки О. М. Бодянского // К 50-летию книгопродавческой деятельности А. А. Астапова – М., 1912. – С. 59–62 (прил. 1).

⁹ Гатцук А. Письмо в редакцию // Киевская старина. – 1883. – Т. 7. – № 11. – С. 516.

¹⁰ Його ж. Николай Васильевич Гоголь 1834–1845 гг. // Русская старина. – 1888. – Т. 57. – Март. – С. 761–762.

“найдена была здесь и часть дневника Бодянского...”¹¹. На жаль, після цієї фрази О. Гатцук поставив трикрапку, не уточнивши, якого періоду стосувалася знайдена ним частина.

Вперше щоденник О. М. Бодяньського за 1852–1854 рр. був фрагментарно опублікований 1887 р. у петербурзькому журналі “Исторический вестник” у статті відомого славіста, професора Новоросійського університету Олександра Олександровича Кочубинського (1845–1907)¹². О. Кочубинський був одним з останніх учнів професора Бодяньського на слов’янській кафедрі Московського університету. Історію того, як щоденник потрапив до нього, О. Кочубинський виклав у своїй статті.

Після смерті вдови Бодяньського спадкоємцем усіх його паперів став її племінник Никифор Артем’єв, у той час викладач полтавської класичної гімназії. Відомий історик-славіст, професор Київського університету О. О. Котляревський незадовго до своєї передчасної смерті у 1881 р. відвідав класичну гімназію як ревізор, призначений попечителем округу. Дізнавшись про те, що у Н. Артем’єва є якісь папери О. Бодяньського, О. Котляревський виявив серед них щоденник і “просил его одолжить этот дневник для просмотра, обещаясь напечатать из него, если это будет возможно”¹³.

Олександр Олександрович Котляревський (1837–1881) був одним із найталановитіших учнів професора Бодяньського. Протягом навчання в університеті О. Бодяньський не раз преміював студентські роботи знаменитого згодом славіста. У студентському середовищі 50-х років XIX ст. яскравий, обдарований, дотепний Олександр Котляревський, за спогадами його однокурсника О. Веселовського, вирізнявся як “необыкновенно своеобразная личность; и по типу, и по говору это был кровный малоросс... Сердечно любимая им эпическая личность Бодянского связывала его с родиной и манила общеславянскими симпатиями...”¹⁴. Пізніше О. Котляревський присвятив своєму вчителю працю “Об Оттоне Бамбергском”.

Отримавши у своє розпорядження щоденник професора, О. О. Котляревський, розуміючи його неабияку цінність, заходився готувати його до друку. Підтвердження цих намірів О. Котляревського знаходимо в щоденнику відомого київського правника, колеги О. О. Котляревського по Київському університету професора О. Ф. Кістяківського “Котляревский показывал мне дневник Бодянского, – записує О. Ф. Кістяківський у своєму щоденнику 30 серпня 1880 р. – Весьма интересное произведение. Жаль, что короткое время обнимает: с 1852 по 1857 г. Думает издать с примечаниями своими”¹⁵. Але намірам О. Котляревського опублікувати щоденник свого вчителя не судилося здійснитися. Восени 1881 р. після тяжкої хвороби він передчасно пішов з життя.

¹¹ Там само. – С. 762.

¹² *Кочубинский А. О. М. Бодянский в его дневнике...* – С. 505–537.

¹³ *Русская старина*. – 1888. – Т. 60. – Ноябрь. – С. 396.

¹⁴ *Веселовский А. Воспоминания об А. А. Котляревском // Киевская старина*. – 1888. – № 9. – С. 399.

¹⁵ *Кістяківський О. Ф. Щоденник (1874–1885): У 2 т. / Упор. В. С. Шандра (старш. упор.), М. І. Бутич, І. І. Глизь та ін.* – К., 1995. – Т. 2 (1880–1885). – С. 262–263.

Після смерті О. Котляревського щоденник залишився в його бібліотеці і згодом його син – Нестор Котляревський, ймовірно, не знаючи, що з ним робити, передав “разбитые бумаги старика” колезі¹⁶ свого батька, теж учневі і прихильникові професора О. Бодяньського О. О. Кочубинському який і стулив, так би мовити, цей щоденник в одне ціле. Оскільки О. Кочубинський зазначив, що Нестор тоді був кандидатом Московського університету мова може йти про 1885 р.

Протягом 1886 р. статтю було написано, і йшло листування з редакцією журналу “Исторический вестник” щодо її публікації, про що може свідчити запис О. Кочубинського на титульній сторінці щоденника, оформленій його рукою: “Дневник О. М. Бодянского с 1852 года”. Нижче темнішого кольору чорнилом дрібнішими літерами О. Кочубинський дописав: “NB: по 1854 г. (с пропусками и без них, письма из С-П[етер]б[урга]), помещен в “Историч[еском] вестнике” в статье “И. М. Бодянский в его дневнике”, с прибавкой нескольких стихотворений. А[лександр] К[очубинский]. Январь [18]87 г.”¹⁷.

Стаття О. Кочубинського складається з трьох неспівмірних за об’ємом розділів. У першому, найбільшому, він дає характеристику О. Бодяньського як ученого і людини. О. Кочубинський з теплотою пише про свого вчителя – про його визначну роль у розвитку слов’янознавства, великі наукові заслуги, про непоказну зовнішність і високий дух цієї людини, сильний характер, тверді принципи, надзвичайну любов до науки і працелюбність, а разом з тим м’яке серце і щирю людяність. О. М. Бодяньський, на думку О. Кочубинського був “человеком серьезной, анализирующей мысли”, маючи друзів і серед слов’янофілів, і серед західників, не належав до жодного з таборів, бо над усе для нього була “свобода своего мнения, самостоятельность суждения”. “Его круг людей составляли земляки: Гоголь, Кулиш, Шевченко пр.”¹⁸.

О. Кочубинський підкреслює, що історія з виданням перекладу твору Флетчера, коли О. Бодяньський змушений був залишити університет і секретарство в Товаристві історії і старожитностей російських, важка доля праць його учнів – усе це “по природе сосредоточенного Бодянского заставило еще более углубиться в себя, войти, запереться в своей раковине. Он замкнулся”. І тут Кочубинський робить дуже важливе спостереження – замкнувшись у собі, Бодяньський не перетворився на живого мерця – він залишився колишнім Бодяньським, з живим, чуйним серцем і прямими судженнями про явища навколишнього життя. Саме про це свідчать і його щоденникові записи.

¹⁶ Особливо активно вчені спілкувалися у 70-х роках XIX ст. У Державному архіві Одеської області (ф. 158) зберігаються листи О. Котляревського до О. Кочубинського за 1873–1878 рр. з питань слов’янської філології, а у Відділі рукописів і рідкісних книг Державної публічної бібліотеки (ф. 386) – листи О. Кочубинського до О. Котляревського за 1876–1881 рр. У 1877 р. на захисті доцентом Новоросійського університету О. Кочубинським докторської дисертації в Київському університеті О. Котляревський виступав його опонентом (див.: *Линниченко И. А. Александр Александрович Кочубинский 1845–1907.* – Одесса, 1916. – С. 24).

¹⁷ Відділ рідкісних видань та рукописів Одеської державної наукової бібліотеки ім. О. М. Горького – Ф. 42/1. – Арк. 1.

¹⁸ *Кочубинский А. О. М. Бодянский в его дневнике.*... – С. 513.

У відставці Бодянський пробував рівно рік. У грудні 1849 р. височайшим наказом він знову був призначений “исправляющим должность ординарного профессора Московского университета”, і з цього часу до 1858 р. діяльність його була зосереджена майже виключно на професурі. На початку 1855 р. він опублікував свою основну наукову роботу – монографію “О времени происхождения славянских письмен” – і того ж року захистив її як докторську дисертацію. Саме цей період життя О. М. Бодянського – з 1849 по 1858 рр. і частково 1863 р. – знайшов своє відображення у щоденнику, що зберігся.

О. Кочубинський, пишучи про цей “келійний період життя” О. Бодянського, підкреслює, що, відлучений від свого улюбленого дітища – “Чтений в Обществе истории и древностей российских”¹⁹, учений мав нове велике задоволення – бачити біля себе гуртування талановитих учнів. Студенти любили свого професора, бо під “жесткой, суровой наружностью, – згадував один з них, – в нем билось доброе-предоброе сердце. Это был человек глубокой прямоты души, непоколебимой твердости... и безграничной честности...”²⁰.

Невеличкий (1,3 сторінки) другий розділ статті О. Кочубинського – це своєрідна археографічна передмова “Собственноручные записки Бодянского на небольших листовых тетрадках, несколько разбитые, с недостающими листками или тетрадами в середине и без конца, начинаются 15 апреля 1852 г. и кончаются 1857 годом. Они написаны весьма тщательно и начало их, вероятно, утеряно”²¹. Звичайно, О. Кочубинський не міг знати, що через рік тут же в Петербурзі, в журналі “Русская старина”, буденадруковано іншу частину щоденника, початок якої датується груднем 1849 р.

У цій статті, яку П. І. Бартенев згодом назвав “лучшей оценкой его [Бодянского] как человека и вечно-памятного деятеля”²², О. Кочубинський вперше дає оцінку щоденника як важливого джерела, характеризує його за формою і за змістом “В некотором смысле их [записки] можно назвать дневником, ибо запись приурочивается к тому или другому дню месяца, в порядке месяцев, и, как в древней летописи, отметка стоит под теми днями, в которых случилось или услышано было что-либо интересное...”. Навіть якщо нотатки вносились до Щоденника “не всегда под непосредственным впечатлением слышанного, виденного или прочувствованного, по горячим следам, а воспроизводились после значительных интервалов, то не иначе, как по черновым заметкам... Зная испытанную правдивость автора, его строгое отношение к перу: что написано пером, того не вырубишь топором – было любимой его поговоркой и правилом жизни, мы вполне можем доверяться сообщениям этой летописи сердца старейшего слависта – привирать не было в его природе”²³.

¹⁹ У період, коли Бодянський був усунутий із посади секретаря ТПСР, замість “Чтений” видався “Временник императорского Общества истории и древностей российских” (1849–1857), який редагував новий секретар Товариства правник І. Д. Беляєв.

²⁰ Русская старина. – 1879. – Т. 26. – Сентябрь. – С. 161–162.

²¹ Кочубинский А. О. М. Бодянский в его дневнике... – С. 514.

²² Из дневника О. М. Бодянского С предисловием А. А. Титова и примечаниями П. И. Бартенева // Русский архив. – 1892. – № 12. – С. 446.

²³ Кочубинский А. О. М. Бодянский в его дневнике... – С. 514, 515.

О. О. Кочубинський вперше наголосив на надзвичайній змістовності записів: “В этом дневнике отмечалось не состояние погоды или своего желудка (как в дневнике, например, цензора Красовского), а почти исключительно то, что имело или общественный интерес, или, если и личный, то, ввиду социального положения автора, что не без общего значения – по университету, по историческому Обществу и пр. К специально личным событиям Бодянский обращается редко... Одним словом, дневник Осипа Максимовича, в простом и правдивом рассказе своем, захватывает значительную часть интересов образованной части Москвы: суды и пересуды, и особенно Петербурга, толки, слухи, ходившие в обществе, чувства, его волновавшие, и отрывочные листки его тем дороже, что их сообщения, хотя и вполне отделаны в своей литературной форме (читая дневник, удивляешься терпению автора все предлагать в точной, законченной форме), но не предназначенные к печати, они выливались свободно...”²⁴.

І останній, третій розділ статті – це безпосередньо текст щоденника за 1852 – 1854 рр. з коментарями О. О. Кочубинського – окремі записи подані у повному викладі, деякі – уривками або в переказі, інші взагалі опущені. Обмежитись таким викладом тексту щоденника змусили автора, з одного боку, вузькі рамки журнальної статті, з другого – переконання, що “целиком дневник издан быть не может”²⁵.

Інша частина щоденника Бодянського з’явилась наступного року в статті²⁶ Івана Францевича Павловського (1851–1922) – відомого дослідника Полтавщини, її культурно-громадського життя, багатолітнього викладача історії в Полтавському кадетському корпусі, учня В. Антоновича²⁷.

І. Ф. Павловському було відомо про публікацію О. Кочубинського На кінець 80-х років XIX ст., зазначав він у своїй статті, “дневник находится в трех руках... Значительная часть этого дневника, обнимающая время от половины 1852-го до 1857-го года, находится у одесского проф. Кочубинского.. Часть дневника находится еще у А. А. Гатцука.. Но у г. Артемьева (якого І. Павловський добре знав як колегу “доныне с честью подвизающегося на педагогическом поприще в Полтавской классической гимназии”) сохранилось еще несколько листов и клочков исписанных собственноручно Бодянским, разрозненных, где не всегда помещены год, месяц..., что и передано им в наше распоряжение”²⁸. Саме на цих аркушах містилися записи за грудень 1849 – початок 1852 рр.

Готуючи публікацію, І. Павловський зробив з цих аркушів копію, яка сьогодні зберігається у його особовому фонді в ЦДІА України у м. Києві (Ф. 267. – Оп. 1. – Од. зб. 80. – 33 арк.). Пошуки ж оригіналу щоденника у фонді І. Павлов-

²⁴ Там само. – С. 515.

²⁵ Там само.

²⁶ Павловский И. Осип Максимович Бодянский в его дневнике 1849–1852 гг. // Русская старина. – 1888. – № 11 (т. 60). – С. 395–416; 1889. – № 10 (т. 64). – С. 123–141.

²⁷ Див.: Ротач П. П. І. Ф. Павловський – історик Полтавщини // Український історичний журнал. – 1961. – № 6. – С. 100–103.

²⁸ Павловский И. Осип Максимович Бодянский... // Русская старина. – 1888. – № 11 (т. 60). – С. 396.

ського були безрезультатними. На щастя, нещодавно нам вдалося виявити ці сторінки щоденника в Пушкінському домі, в архіві журналу “Русская старина” (РО ИРЛИ. – Ф. 265 – Оп. 2 – № 281. – 25 л.). Висловимо свою версію з приводу того, як ця частина щоденника опинилась у Петербурзі

В одному з листів О. М. Бодянського до історика М. І. Семевського, датованому жовтнем 1868 р. (вчені особливо жваво листувалися наприкінці 50-х – у 60-х роках ХІХ ст.), торкаючись питань публікацій “Чтениях” записок А. Т. Болотова, про що просив М. Семевський, О. Бодянський пропонував “присылать ко мне тома по 3–4 как подлинника, так равно и списка с него: первый нужен для держания по нему корректуры (я всегда это делаю только по подлиннику) (підкреслення наше. – О. Т.), а последний – для набора в типографии”²⁹. Можливо, згодом, розпочавши видання власного журналу, М. І. Семевський чинив так само. Скоріш за все, І. Павловський надіслав аркуші оригіналу разом зі своєю статтею до Петербурга. Список (з редакторськими правками і скороченнями) І. Ф. Павловському повернули, а оригінал так і залишився в Санкт-Петербурзі. Може, завдяки цьому ця частина щоденника була врятована від загибелі, адже відомо, що після смерті полтавського історика його папери, в тому числі й архівні справи, які він мав звичку брати “до себе на квартиру для студій... попали на базар”³⁰.

Звірка публікації І. Ф. Павловського в “Русской старине”, яку з часу оприлюднення її у 80-х роках ХІХ ст. цитували в багатьох дослідженнях, з оригіналом показує, що в публікації є чимало помилок, зокрема неправильне прочитання слів (*просил – треба прочёл, надеть – натянутъ, особенно – особливо, коммерческих – камеральных, кабацкая – кабальная, тем же – этим, листов – стихов, в Москве – в Минске, чувствительно – удивительно, Долгоруковой – Драшусовой*,

²⁹ Русская старина. – 1879. – № 5. – С. 215. Зауважимо, що Бодянський змушений був відмовитись від цього задуму і через надзвичайно великий обсяг “Записок”, і через те, що в кінці того ж місяця був забалотований на виборах на черговий строк і залишив викладання в університеті. Тоді Бодянський думав, що буде змушений залишити і ТІСР, і улюблені “Чтения”. “... Не желая ничем вредить Обществу, которому столько служил доселе всеми силами и способностями своими, я не противлюсь объявлению его об издании “Чтений” и в наступающем году: кто же и как поведет их – не вем пока, да и ведать не стараюсь, – писал він з гіркотою М. Семевському – Сделаю своё, сослужив ему службу желаю, чтобы и другие хоть так же искренно, так же любовно к нему отнеслись после меня, как я относился во все мое многолетнее и нелегкое служение ему. Статья может, помянут когда-нибудь и того чудака, что, почти без всяких средств, сумел, однако же, всеми забытое общество, спавшее более 40 лет, не только пробудить к жизни, но и поставить его в голове всех прочих ученых обществ, не задолжав никому ни гроша и не получая за все свои труды и подвизания также ни гроша” (Русская старина. – 1879. – № 5. – С. 216 (з листа від 28 листопада 1868 р.)). А бажання М. Семевського все ж опублікувати це важливе джерело (понад два десятки томів), а також величезна зібрана ним колекція мемуарів, записок, різних автографів привели до появи нового щомісячного видання “Русская старина”, яке за його редакцією почало виходити з січня 1870 р.

³⁰ Гарасименко Ф. Полтавський краєвий історичний архів // Архівна справа. – Харків, 1928. – Кн. 8. – С. 24.

Глазунов–Базунов та ін.), перестановки слів у реченнях, пропуски окремих слів і цілих фраз, ігнорування авторських підкреслень, довільне розташування абзаців тощо. Окрім того, за роки 1850 і 1851 вийшла деяка плутанина з датуванням, оскільки, як уже згадувалось, часто нотатки робились на окремих аркушах, різного формату, деякі мають тільки дату без вказівки на рік.

У результаті дослідження фотокопій оригіналу були виявлені нові записи за першу половину 1852 р., а також вдалося уточнити датування окремих нотаток за 1850 і 1851 рр. Як наслідок, число щоденникових записів за 1850 р. значно зросло за рахунок 1851 року. Тому публікація щоденника за оригіналом досить суттєво відрізнятиметься від видання І. Ф. Павловського в “Русской старине”.

Втретє щоденник О. Бодяньського був частково надрукований 1891 р. у Москві в “Сборнике Общества любителей российской словесности на 1891 год” під назвою “Выдержки из дневника О. М. Бодянского”³¹. Це була публікація одного з двох списків щоденника, що належали Товариству Видання не мало жодної передмови чи коментарів, лише до його назви було додано примітку: “По списку, хранящемся в библиотеке Общества любителей российской словесности”. При порівнянні списку з текстом “Сборника”³² виявляється, що невідомий публікатор вилучив зі списку шість уривків, очевидно, з цензурних міркувань. Крім того, щоденник зазнав певного редагування, зокрема, знімались українізми О. М. Бодяньського, проводилось довільне скорочення тексту тощо. Це видання містить записи щоденника за 1852–1856 рр., причому значно повніше, ніж у публікації О. Кочубинського

Цікава і поки що не до кінця з’ясована історія появи в Товаристві любителів російської словесності двох списків щоденника О. Бодяньського які для зручності назвемо коротким і повним.

У 70-х роках XIX ст. у Москві розпочали підготовку до святкування 75-річчя Товариства любителів російської словесності, що існувало з 1811 р. Ще у жовтні 1875 р. з числа дійсних членів Товариства було утворено комісію, до складу якої увійшли М. С. Тихонравов, М. І. Стороженко С. А. Юр’єв, О. М. Веселовський, В. Є. Якушкін, а згодом ще Д. Д. Языков; на комісію, крім видання творів О. Пушкіна, “возложено было заведывание изданием сборника, который Общество предполагало выпустить ко дню своего 75-летнего юбилея. Сборник как юбилейное издание не вышел, а часть материалов, для него предназначенных, вошла в более позднее издание – в «Сборник Общества любителей российской словесности на 1891 год»”³³.

Поява щоденника у виданні Товариства могла бути викликана наступною причиною. Після смерті дійсного члена Товариства О. М. Бодяньського і кількох інших своїх членів, на засіданні 29 жовтня 1877 р. Товариство постановило від-

³¹ Выдержки из дневника О. М. Бодянского... – С. 109–138.

³² Записи щоденника за 1850–1852 і 1854 рр., присвячені М. В. Гоголю зі статті І. Ф. Павловської “Сборника ОЛРС” були передруковані в книзі “Гоголь в воспоминаниях современников” під назвою “О. М. Бодянский. Из дневников” (М., 1952).

³³ Общество любителей российской словесности при Московском университете Историческая записка и материалы за сто лет. – М., 1911. – С. 88.

значити заслуги цих визначних осіб³⁴. Але оскільки в наступних протоколах не знаходимо згадок про спеціальну доповідь чи засідання, присвячене О. Бодянському, ймовірно, публікація щоденника цього заслуженого діяча у виданні Товариства і була виконанням цього рішення.

Обидва списки щоденника О. М. Бодянського що належали Товариству були зроблені у 80-х роках XIX ст. Питання про те, хто міг бути причетний до їх написання, залишається поки не з'ясованим. Не варто забувати про тісні контакти з Товариством О. О. Котляревського. Як відомо, будучи одним із засновників Московського археологічного товариства, О. Котляревський брав активну участь у роботі Товариства любителів російської словесності, у 1865–1867 рр. був його секретарем. За спогадами його друга, теж дійсного члена Товариства О. М. Веселовського, він працював невтомно: «Ратовал за разнообразие и научную серьезность работ общества, содействовал изданию им «Толкового словаря» Даля..., участвовал в публичных чтениях и в журнале общества, составлял содержательные годовые отчеты, полные проектов важных работ...»³⁵. У наступні роки, коли доля закинула О. Котляревського спочатку у Дерпт, а потім у Київ, він не припиняв контактів з Товариством.

Т. А. Медовичева пише у своїй статті про причетність М. І. Стороженка і М. О. Веневітінова до появи друкованого нею повного списку щоденника як про очевидну річ. Відомий і авторитетний літературознавець, член-кореспондент Петербурзької АН Микола Ілліч Стороженко у 1880–1884 рр. був секретарем Товариства любителів російської словесності, а у 1894–1901 рр. очолював його, певний час працював бібліотекарем у Рум'янцевському музеї, де багато уваги приділяв збиранню рукописів, він також протягом багатьох років листувався з О. Бодянським. Можливо, версія Т. А. Медовичевої і правдива, шкода, що на підтвердження своєї гіпотези дослідниця не навела жодних вагомих доказів.

Сьогодні обидва ці списки зберігаються у фонді О. М. Бодянського Відділу рукописів Російської державної бібліотеки (повний список: Ф. 36. – Карт. 6. – Од. зб. 1. – 99 арк.; короткий Ф. 36. – Карт. 6. – Од. зб. 2. – 24 арк.). Короткий список щоденника, як зазначено вище, був опублікований в «Сборнике Общества любителей российской словесности» в 1891 р. А повна копія щоденника лягла в основу теперішньої книги Т. А. Медовичевої

У 1892 р. з'явилася четверта публікація щоденника О. Бодянського в московському журналі «Русский архив» із передмовою відомого збирача рукописів А. О. Титова і примітками редактора журналу П. І. Бартенєва³⁶. Відомий колекціонер і збирач давніх рукописів Андрій Олександрович Титов (1844–1911), успадкувавши ще від прадіда і діда невелику колекцію стародруків, переважно церковно-історичного змісту, почав сам активно збирати рукописи з 1880 р., витрачаючи на це часом значні кошти. Він купував як окремі рукописи у анти-

³⁴ Там само. – С. 140. О. Бодянський був обраний дійсним членом Товариства 10 листопада 1858 р. (Там само. – С. 44).

³⁵ *Веселовский А.* Воспоминания об А. А. Котляревском. – С. 411.

³⁶ Из дневника О. М. Бодянского С предисловием А. А. Титова и примечаниями П. И. Бартенева // *Русский архив.* – 1892. – № 12. – С. 438–446.

кварів-букіністів, так і цілі їхні зібрання. Коли відбувався розпродаж бібліотеки О. М. Бодяньського А. Титов придбав близько 300 рукописів із зібрання вченого, у тому числі рукописи пам'яток і матеріалів, які вже були надруковані та які планувалось надрукувати у виданнях Товариства історії та старожитностей російських, пам'ятні книжки, твори і вірші самого О. М. Бодяньського, велике листування вченого – наукове і приватне³⁷.

Чимало з цих матеріалів А. О. Титов опублікував. Згодом, після смерті О. О. Гатцука у 1891 р., А. О. Титов придбав у його спадкоємців “большую коллекцию бумаг, принадлежащих покойному профессору Императорского Московского университета О. М. Бодянскому”³⁸. Можливо, опублікований у 1892 р. А. Титовим щоденник Бодяньського за 1858 р. і є той самий, що був у руках О. Гатцука. Так чи інакше, оригінал цієї частини щоденника О. Бодяньського належить віднайти.

“Дневник Бодянского действительно заключается в разбитых тетрадках и даже отдельных четвертинках, – повідомляв А. Титов у коротенькій передмові до публікації – по моим бумагам [он] начинается в Сербии 1839 г. и затем, с перерывами, оканчивается 1858 годом...”³⁹.

А. О. Титов опублікував лише 12 записів – один за квітень, усі інші – за травень 1858 р. Якщо не буде знайдено оригінал, готуючи до видання повний (відомий на сьогодні) текст щоденника, цю частину доведеться подавати за журнальною публікацією. Однак варто пам'ятати про те, що П. І. Бартенев, який підготував примітки до щоденника, дозволяв собі досить суттєво втручатись у тексти матеріалів, які вміщував у своєму журналі⁴⁰, тому не можна бути впевненим в автентичності тексту щоденника, надрукованого в “Русском архиве”.

Остання дореволюційна велика публікація уривків зі щоденника Бодяньського, про яку Т. А. Медовичева не згадує у своїй книзі, з'явилася в Петербурзі у 1913 р.⁴¹. Її підготував одеський історик Михайло Георгійович Попруженко (1866–1943) на основі того оригіналу, який був у першого публікатора щоденника О. О. Кочубинського М. Попруженко був учнем О. О. Кочубинського на історико-філологічному факультеті Новоросійського університету і після смерті О. Кочубинського у 1907 р. став його наступником на кафедрі слов'янської філології. З 1910 р. М. Г. Попруженко – ординарний професор Новоросійського університету, з 1916 – заслужений. Був секретарем Одеського товариства історії та старожитностей. 1919 р. емігрував до Болгарії і з 1920 р. професорував у Софійському університеті. М. Г. Попруженко написав чимало робіт з історії і філології, але вже сучасники (О. Соболевський, О. Кочубинський, І. Франко та ін.) відзна-

³⁷ Див.: Андрей Александрович Титов (родился 16 октября 1844; умер 24 октября 1911 г.). Памятка о нем. Составил В. Е. Рудаков – СПб., 1912. – С. 15.

³⁸ Див.: Песни крестьян Ярославской губ. первой половины XX ст. Из собрания О. М. Бодянского С предисловием А. А. Титова – Ярославль, 1892. – С. 1.

³⁹ Из дневника О. М. Бодянского... – С. 438.

⁴⁰ Див.: Зайцев А. Д. Петр Иванович Бартенев. – М., 1989; *його ж.* “Архивный рукокопй” (Фонд П. И. Бартенева) // Встречи с прошлым. – М., 1982. – Вып. 4. – С. 319–347.

⁴¹ Попруженко М. Г. Дневник О. М. Бодянского... – С. 413–431.

чали недостатньо високий рівень праць М. Попруженка як з погляду мовознавчого, так і джерельного. Разом з тим дослідники відзначали його заслуги в ознайомленні наукової громадськості з важкодоступними пам'ятками історії південних слов'ян.

На жаль, не надто високим рівнем позначена й праця М. Попруженка над щоденником О. Бодянського. Отримавши від родичів О. Кочубинського щоденник О. Бодянського і знаючи про публікації в “Историческом вестнике” и “Русской старине”, М. Попруженко вирішив опублікувати найцікавіші, на його думку, уривки з цього джерела за наступні роки. У той час, коли в О. Кочубинського йдеться про 1852–1854 рр., І. Павловського – 1849–1852 рр., в публікації М. Попруженка – про 1855–1863 рр. За своєю формою публікація М. Попруженка – це розлога стаття, базована на цитуванні щоденника. Він не тільки орієнтується на вступну статтю О. Кочубинського “Историческое вестника”, але дуже густо і щедро цитує її великими уривками і навіть закінчує свою статтю висновками О. Кочубинського. Щодо тексту щоденника, то М. Попруженко подає іноді повністю, іноді більшими чи меншими частинами записи щоденника за 1855, 1856, 1857 і 1863 рр. Окремі записи М. Попруженко коментує в статті, деякі досить докладно, посилаючись на свої роботи (зокрема, записи про діяльність херсонського архієпископа Інокентія (Борисова)).

Не відзначається високою точністю і передача тексту, хоча М. Попруженко працював з оригіналом. У його статті чимало помилок навіть у датуванні записів.

Готуючись своєю публікацією, М. Попруженко вирішив піти тим самим шляхом, що і О. Кочубинський, тобто обмежитись “лишь извлечением [із щоденника] некоторых записей, которые приведу по возможности словами автора”, вважаючи неможливою публікацію всієї частини щоденника, яка перебувала в його руках, “даже уже ввиду ее объёма”⁴². Думаємо, що не лише великий обсяг, але й цензурні міркування були причиною того, що перші публікатори не наважувались друкувати щоденник без купюр.

Ймовірно, саме від М. Г. Попруженка щоденник потрапив до одеської бібліотеки, якою вчений завідував з 1896 р. У літературі є згадка про те, що до новостворюваного в Одеській публічній бібліотеці Відділу рідкісних видань та рукописів у 1922 р., разом з іншими паперами О. Бодянського увійшов і його щоденник (1852–1863 рр.)⁴³. З тих пір основна частина оригіналу досі відомого щоденника О. М. Бодянського перебуває в Одесі.

І ось перед нами ще одна, уже шоста публікація щоденника О. М. Бодянського.

Текст, який надрукувала у своїй книзі Т. Медовичева (190 с. невеликого формату) – це досить повна копія щоденника кінця XIX ст., що зберігається, як уже зазначалося, у Відділі рукописів Російської державної бібліотеки (Ф. 36 (О. М. Бодянського). – Карт. 6. – Од. зб. 1. – 99 арк.). Цей список більш-менш точно, правда, з пропусками і помилками, про які будесказано нижче, відповідає ори-

⁴² Там само. – С. 415.

⁴³ Див.: *Тюньсва О.* Музей книги Одеської публічної бібліотеки // Бібліологічні вісті. – 1927. – № 2. – С. 48.

гіналу щоденника, який зберігається в Одесі. Проте викликає подив те, що упорядниця обмежилась лише 1852–1857 роками, хоча в копії, за якою вона друкувала, як і в “одеському” оригіналі, є записи і за 1863 р. Тим більше, що в передмові упорядниця заявила, що в книзі надруковано повний щоденник. Можливо, дослідниця не знала про існування оригіналу щоденника, однак, судячи з коментарів, їй відомо про існування опублікованих частин щоденника за 1849 – початок 1852 рр. і за 1858 р.

Однак сьогодні навряд чи потрібно когось переконувати, що хоч би якою якісною була копія, хоч би скільки їх було, і хоч як би ретельно намагався відтворити їх упорядник, повноцінне видання джерела можливе тільки за збереженим оригіналом. У даному випадку маємо таку щасливу можливість. Відомі нам на сьогодні частини оригіналу щоденника О. М. Бодяньського зберігаються у двох місцях – в Одесі (Відділ рідкісних видань та рукописів Одеської наукової бібліотеки ім. О. М. Горького – Ф. 42/І. – 107 арк.; період квітень 1852 – серпень 1857, травень–липень 1863 рр.) і в Санкт-Петербурзі (РО ИРЛИ. – Ф. 265. – Оп. 2. – № 281. – 25 л.; період грудень 1849 – лютий 1852 рр.).

Щоправда, в “одеському” оригіналі є одна лакуна – відсутні записи за 15, 16 жовтня, 23 листопада і 1 грудня 1855 р. У 80-х роках ХІХ ст. вони були в загальному масиві щоденника, з якого робилися копії для Товариства любителів російської словесності. Є вони і в книзі Т. А. Медовичевої Нещодавно зовсім випадково в архіві О. М. Пипіна в Пушкінському домі в Петербурзі (РО ИРЛИ. – Ф. 250. – Оп. 4. – № 18) нам пощастило знайти чотири аркуші зі щоденника О. М. Бодяньського які виявились записами за 15 і 16 жовтня 1855 р., однак, на превеликий жаль, не повними – без початку і кінця. Звірка їх з текстом у книзі Т. А. Медовичевої вкотре переконує, що між оригіналом і копією існує надто багато відмінностей і на копію не можна покладатись, а отже, пошук записів, яких немає в “одеському” оригіналі, але які є в списку, опублікованому Т. А. Медовичевою, слід продовжувати.

Про щоденник за 1859–1862 рр. дослідникам нічого не відомо. Місцезнаходження оригіналу записів за 1858 р., які опублікував А. Титов у бартеневському “Русском архиве”, поки що не виявлене. Наші спроби знайти ці матеріали в Петербурзі результатів не дали. Однак надія віднайти оригінали записів щоденника залишається, і пошук потрібно продовжувати.

Багато цікавого таїть у собі архів О. М. Бодяньського що зберігається у Відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України (ф. 99)⁴⁴, яким упорядниця не користувалася при коментуванні щоденника. Тут серед матеріалів О. Бодяньського зібраних і частково переплетених А. О. Титовим, є чимало нотаток за різні роки, пам’ятні книжки кінця 30-х – 40-х років ХІХ ст., записи щоденних витрат (дорожні витрати, на поладження одягу і взуття, купівлю книжок, листування, ліки і т. ін.). Досліджуючи їх, важливо виокремити ті, які мають щоденниковий характер. Навряд чи можна вважати щоденником справу під

⁴⁴ Див.: *Ряпо А. Й.* Архів О. М. Бодяньського (огляд) // *Радянське літературознавство* – 1965. – № 4. – С. 71–78.

титулом “Славянские дневники” (Ф. 99. – Спр. 185/4321. – Арк. 57–67), бо насправді це є перелік бібліотеки їх каталогів в європейських містах, які Бодяньський відвідував під час закордонного відрядження (Прага, Загреб, Пешт, Познань та ін.), опис книжок, періодичних видань різними слов’янськими мовами тощо. Однак є і такі, які, на нашу думку, могли б бути включені до складу основного, так би мовити, щоденника. Це, зокрема, справа, яка має архівну назву “Щоденник записів про хід друкування книги «О времени происхождения славянских письмен»” (Ф. 99. – Спр. 38. – Арк. 184–187). Це майже щоденні записи О. Бодяньського за липень–грудень 1854 р. і першу декаду січня 1855 р. про поетапну, по главах роботу над коректурою свого дослідження, друк якого було закінчено до ювілейних торжеств у Московському університеті в січні 1855 р. і яке того ж року Бодяньський захистив як докторську дисертацію.

Серед матеріалів збірки А. О. Титова є також аркуш, названий “Записи розпорядку дня” (Од. зб. 41. – Арк. 115), але в дійсності – це щоденникові записи за 11–14 січня 1855 р. про святкування 100-річчя Московського університету. І хоча ці нотатки за формою значно лапідарніші, ніж інші записи за ці ж роки, вагомим аргументом на користь включення їх до основного тексту щоденника є відсутність записів за цей період в “одеському” оригіналі. Не виключена вірогідність натрапити на ще якісь сліди щоденника в київському архіві ученого.

Тепер докладніше про те, як співвідноситься опублікований Т. А. Медовичевою текст з оригіналом. Як і у випадку з попередніми публікаціями, у тексті щоденника О. М. Бодяньського опублікованому у книзі Т. А. Медовичевої дуже багато відхилень від оригіналу.

Основні з них такі: пропуски слів і цілих фраз; зміна розстановки розділових знаків у реченні, що часом веде до спотворення думки; часткове редагування тексту – переставлення або заміна слів, зокрема українізмів, іншими (наприклад, замість ужитого Бодяньським слова *особливо* писали *особенно*, замість *молва* – *слух*, замість *помещена* – *есть*, *другой* – *следующий*, *статья* – *быть*, *своячиной* – *свояченицей*, *было по всё* – *никого не застал там*, *степени* – *мере*, *посещал* – *бывал у*, *что заставила его* – *что он*, тощо), або дописування слів, яких в оригіналі взагалі немає. Українізми, яких чимало в тексті щоденника, знімались, а якщо відтворювались, то з помилками, іноді курйозними. Так, слово *сёго* (укр. *сього*) копієт, а за ним і видавець книжки, прочитали як *иею* (?) (с. 91), замість *мицненько* (тобто *міцненько*) з’явилося дивне слово *лицненько* (с. 116); *чом же не зысты* перетворилося на *сам же не зыст* (с. 217); і т. д.

О. Бодяньський писав розмашистим скорописом, який подекуди важко прочитати – і копієт часом незрозумілі для нього слова чи звороти випускав, ніяк це не позначаючи. Наприклад, 11.VI.1853 р. О. Бодяньський занотував у щоденнику, що на виставці “в доме Благородного собрания... приобрел несколько перочинных ножигов”, і тут в книзі стоїть крапка (с. 92), а в оригіналі є ще кілька слів: “вормских и павловских мастеров”. У тому ж записі є згадка про передачу вченим книг Т. Г. Шевченкові, який перебував на засланні. Т. А. Медовичева передає ініціали “Т. Г. Ш.” у правильному написанні, випускаючи один важливий нюанс, а саме: в щоденнику прізвище опального Шевченка було не просто

сховане за ініціалами, а навмисно перекручене. В оригіналі спочатку було написано Ш. Т. Г., потім закреслено і написано Ш. Г. Т. Здогад про те, що за ініціалами криється Шевченко висловив ще О. Кочубинський⁴⁵.

У кількох місцях копіїст неправильно відчитав дату, відсутні підкреслення О. Бодяньського – і все це перейшло в рецензовану книгу.

У записі за 17.III.1854 р. (с. 121) зустрічаємо двох загадкових осіб – графа Ржевце і короля Собієвського. У примітці 101-й Т. А. Медовичева правильно зазначає, що “Собиевский” – це описка, але треба додати, що описка копіїста (до речі, в обох московських списках), бо у Бодяньського в щоденнику написано “Собеский”. Щодо графа “Ржевце”, то ніякого пояснення в коментарях не знаходимо. У той же час, якби упорядник переглянула короткий список щоденника, який зберігається у тому ж московському фонді, то виявила б там цей абзац (Ф. 36. – Карт. 6. – Од. 2. – Арк. 8зв.), випущений при публікації в “Сборнике Общества любителей российской словесности”, з якого видно, що не було ніякого графа Ржевце, а йшлося про графа Ржевуського у транскрипції О. Бодяньського – Ревуцкого

У московському списку щоденника, з якого робилася теперішня публікація, виявилось дуже багато неправильно прочитаних слів, які, на жаль, усі перейшли в книгу. Ось далеко не повний їхній перелік (першим вказую слово з книги Т. А. Медовичевої після тире – слово, яке насправді є в оригіналі): *жаловались – условились; их – его; смерть – жертва; картон – карман; стольная – стальная; кирке – кирхе; сожжение – сочинение; Мяктева – Мякишева; добрые – дробные; всякими – всеми; племянницей – женой; высланный – выписанный; последние – нынешние; прытким – притом; вызываться – навязываться; нынешним – наступающим; напротив – нашими; статьей – сватьей; извоица – ямица; обирает – сбирает* (українською виходить “оббирає”, а в дійсності “збирає”); *да чем – зачем; перенесены – пересланы; уверенный – убежденный; перекрестить – искрестить; узнал – у нас; дело статочное – дело это точное; явно – ясно; унижать – унимать; гниенье – именье; наказанья – покаянья; палить – шалить; за говенье – в заговенье; пошел – полелся; министру – митрополиту; два – один; более – долее; Пучковой – Тучковой; класть – лишь; походе – ополчении; в № 10-м – в № 109-м; Отечество – естество; постоянно – беспрестанно; сам – мол; общественным – общинным; в Совете – в свете; заметку – записку; гимнастику – шагистику; поругал – пожурил; разговорами – разговор шёл; а также – равно как; подтягивать (Парижский договор) – подписывать; с братом – с братией; пришлось – удалось; высказать – изложить; малороссиянам – великороссиянам; оттесок – оттиск; верности – важности; заметил – заключил; сытного – плотного; покончил – только доконал; подробной – пробной; и убогих – у больных; бесстрашные – бесстрастны; в польском монастыре – в Рыльском монастыре; частных – частых; из Схема – из Срема; было несть – было и есть; сдавши – показавши тощо. Також у книзі можна прочитати, що Гоголь в ліцеї “отличался наиболее шаржами, которыми часто заставлял всех*

⁴⁵ Кочубинский А. О. М. Бодянский в его дневнике... – С. 521.

товарищей хохотать до беспамятства” (с. 228). Звичайно, О. Бодянський насправді писав, що Микола Гоголь тішив товаришів *жартами*.

Анотація до книги Т. А. Медовичевої розпочинається словами: “Хранившийся в архиве дневник знаменитого слависта и историка профессора Московского университета Осипа Максимовича Бодянского (1808–1877) публикуется впервые”. Це твердження сприймається двозначно. З одного боку, Т. А. Медовичева вперше опублікувала найповнішу архівну копію щоденника. З другого, записи щоденника за 1852–1857 рр., як згадувалося, тією чи іншою мірою були оприлюднені з кінця XIX ст. Однак навіть сьогодні, маючи в руках шосту публікацію щоденника О. Бодянського, можемо констатувати, що цей текст, як було видно, багато в чому не збігається з текстом оригіналу.

Підготовку видання повного (на сьогодні відомого), точно звіреного з оригіналом тексту щоденника О. М. Бодянського з належними коментарями залишається завданням актуальним, що упродовж останніх років виконується в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України. Не менш важливо всебічно і глибоко прокоментувати зміст щоденника, піднявши те величезне листування, яке зберігається в архіві О. М. Бодянського і містить масу фактів про події і осіб, згадуваних у щоденнику. Слід віддати належне цьому вченому, який стільки зробив для вивчення історії України, пошуку та оприлюднення її джерел. Ще навесні 1847 р., ділячись своїми видавничими планами, у листі до історика І. Сахарова О. Бодянський писав: “Южная и Западная Русь – вот поле, которое лежит у нас впусе, хотя – такой необъятной важности для нас. Для первой тружусь почти в каждой книжке своего журнала. Если Бог поддержит, надеюсь сделать многое. Я сам ее сын”⁴⁶.

І він дійсно зробив багато. Його працю цінували сучасники – П. Куліш, М. Максимович, Т. Шевченко, В. Антонович та ін. Знаменитими “Чтениями в Обществе истории и древностей российских” досі користуються дослідники. “Громадський чоловік з козацьким серцем” – сказав про О. М. Бодянського М. Драгоманов. У 2008 р. виповнюється 200 років від дня його народження. Ця скромна, але непохитна у своїх переконаннях, невтомна у подвижницькій праці людина заслуговує на нашу вдячну пам’ять і шанобливе ставлення до його думки і слова.

⁴⁶ Барсуков Н. Русские палеологи сороковых годов // Древняя и новая Россия. – 1880. – Т. XVI. – Апрель. – С. 743.